

3 «ПУСТЕЛІ ДЗЕРКАЛ»

У перші роки холодної війни між Сполученими Штатами і Радянським Союзом, Центральне розвідувальне управління ретельно переховувало один незручний секрет. Воно дійсно ніколи не мало надійної шпигунської мережі у Москві. Агентство не мало змоги вербувати інформаторів у російській столиці, бо це було занадто небезпечно, «вкрай небезпечно», як казав один з офіцерів, щодо будь-якого пересічного громадянина або посадової особи, яку вони намагалися залучити до співробітництва. Сам процес вербування, з першої секунди підходу до потенційного шпигуна, був сповнений ризику, а викритого агента чекала вірна смерть. Лише кілька агентів, які добровільно вийшли на зв'язок з американцями або були завербовані ЦРУ за межами Радянського Союзу, продовжували надійно повідомляти інформацію, повернувшись додому. Але здебільшого ЦРУ не вербувало агентів у самісінькому «серці темряви».

Це історія шпигунської операції, яка змінила хід історії. У її центрі інженер, фахівець із БРЛС¹, який працював у радянській секретній військовій організації. Через особистий гнів і заради помсти системі, він передав тисячі сторінок секретних документів у Сполучені Штати, незважаючи на те, що ніколи не був в Америці, і майже нічого не знав про цю країну. За шість років співпраці він зустрічався зі співробітниками ЦРУ двадцять один раз, переважно

---

¹ БРЛС — система бортового радіоелектронного обладнання, призначена для виявлення повітряних, морських і наземних об'єктів, а також для вирахування їх розмірів, дальності та параметрів руху.

на вулицях Москви, міста, що кишіло агентурою КДБ, і ніколи не був виявлений. Цей інженер був одним з найбільш продуктивних агентів у Радянському Союзі за часів холодної війни, він забезпечував Сполучені Штати такими розвідданими, які жоден інший шпигун ніколи не зміг би отримати. Ця операція була серйозним викликом для ЦРУ, бо здійснилося те, що довгий час вважалося не-досяжним: особисті зустрічі зі шпигуном прямо під носом у спецслужби.

Потім операцію було згорнуто, і не через КДБ, а через зраду у саміх США.

Щоб зрозуміти значення цієї операції, потрібно озирнутися назад — на довгу і важку боротьбу ЦРУ за проникнення в Радянський Союз.

Центральне розвідувальне управління народилося завдяки катастрофі в Перл-Харборі. Незважаючи на деякі попереджувальні сигнали, які отримували американські військові, 7 грудня 1941 року Японія домоглася повної і шокуючої несподіванки. Раптова атака на базу ВМФ США забрала життя більш ніж двох тисяч чотирьохсот американських вояків, був потоплений або пошкоджений двадцять один корабель Тихоокеанського флоту США. Це змусило Америку вступити у війну. До того часу розвідка була розосереджена між численними агентствами та штабами, і ніхто не спромігся скласти всі частини картини разом. Згодом слідча комісія Конгресу дійшла висновку, що фрагментарний розвідувальний процес «був серйозною помилкою». Створення ЦРУ в 1947 році було своєрідною реакцією на таке визначення Конгресу і висловлювання президента Гаррі Трумена, що Перл-Харбор ніколи не повинен повторитися. Трумен волів, щоби ЦРУ перш за все забезпечувало високу якість аналізу даних [1]. Воно повинно було стати першою централізованою громадянською спецслужбою в американській історії [2].

Але первісні плани щодо ЦРУ незабаром змінилися під впливом зростаючої радянської загрози, зокрема, через блокаду Берліна, затягування Сталінської удавки на теренах Східної Європи, а головне — через появу в СРСР ядерної зброї. ЦРУ швидко вийшло

далеко за межі аналізу розвідувальної інформації, переключившись на шпіонаж і здійснення таємних операцій. Здійснюючи політику стримування, засади якої були сформульовані 1946 року Джорджем Кеннаном, послом США, в його довгій телеграмі з Москви, Сполучені Штати намагалися протистояти радянській експансії. Холодна війна почалася як суперництво за розорену війною Європу, але поширилася дуже далеко і перетворилася на глобальне протистояння ідеологій, політики, культури, економіки, географії та військової міці. ЦРУ було в цьому двобої на передньому краї.

Боротьба проти комунізму ніколи не переростала в безпосереднє військове протистояння між наддержавами; вона відбувалася в сутінках, на межі між війною і миром. Навіть у таких місцях, які державний секретар Дін Раск одного разу назвав «завулками світу» [3]. Саме так, бо було аж надто небезпечно погрожувати Радянському Союзу безпосередньо.

Йосип Сталін був переконаний, що перемога у Другій світовій війні над нацистами продемонструвала непорушність і міць радянської держави. Після війни він рішуче і свідомо відновив свою звірячу, тотально закриту систему, яку довів до досконалості у 1930-х роках, створюючи постійну напругу в суспільстві боротьбою проти «ворогів народу», «шпигунів», «тих, хто сумнівається», «космополітів» і «дегенератів». Було заборонено отримувати книги з-за кордону або слухати іноземні радіопередачі. Подорож за кордон стала майже неможливою для більшості людей, а несанкціоновані контакти з іноземцями суворо каралися. Телефони прослуховувалися, пошта перлюструвалася, а інформатори заохочувалися. Таємна поліція була присутня на кожному заводі та установі. Говорити відверто, навіть у родинних колах, було небезпечно.

Це було заборонене середовище для шпіонажу. У перші роки холодної війни ЦРУ навіть не створювало свого офісу в Москві, невідомо жодного випадку присутності офіцера американської розвідки на вулицях столиці найбільшої в світі і найбільш закритої однопартійної держави. Агентство не мало можливості ідентифікувати і вербувати радянських агентів, як це відбувалося в інших місцях. Радянська таємна поліція, яка після 1954 року отримала назву КДБ, або Комітет державної безпеки, була досвідченою, всемогутньою і безжальною. Її співробітники мали багаторічний

досвід у проведенні сталінських чисток, щодо усунення загрози радянській владі за часів і після війни, а також у крадіжці чужих секретів. Саме так у СРСР з'явилася атомна бомба. Для іноземця було неможливо навіть почати банальну розмову з мешканцем Москви, не викликавши підозру [4].

У той же час ЦРУ все ще було порівняно молодого організацією, а люди, які працювали там, були сповнені оптимізму і деякої наївності, що було своєрідним відображенням американського характеру [5]. У 1954 році генерал Джеймс Дуліттл попереджав, що Сполучені Штати мають бути більш упертими і холоднокривими. «Ми мусимо розробити ефективну систему шпигунства і контррозвідки і повинні навчитися протидіяти, саботувати і знищувати наших ворогів більш розумними, більш складними і більш ефективними методами, ніж ті, які використовують проти нас,» — писав він у секретній доповіді президенту Д. Ейзенхауеру [6].

ЦРУ зіткнулося з сильним і постійним тиском з боку влади, з активним вимаганням якнайшвидше розгорнути розвідувальні операції у Радянському Союзі і його сателітах. У Вашингтоні політики були переконані у можливості нової війни в Європі, і піклувалися перш за все про її попередження. Багато інформації можна було отримати з відкритих джерел, але це зовсім не те саме, що справжня проникаюча розвідка. «Тиск і вимагання варіювалися від повторювання інструкцій і прохань зробити “що-небудь” до роздратованих вимог спробувати “хоч щось»,» — згадував Річард Гелмс, який був у ті часи відповідальним за операції під прикриттям [7].

За межами Радянського Союзу ЦРУ старанно збирало відомості у біженців, перебіжчиків і емігрантів. Радянських дипломатів, рядових і офіцерів розвідки розшукували по всьому світу. В таборах біженців в Європі підрозділи ЦРУ завербували цілу секретну армію для операцій під прикриттям. Близько п'яти тисяч добровольців пройшли підготовку в якості «постядерних партизанських сил» вторгнення в Радянський Союз після атомної атаки. Сполучені Штати час від часу закидали парашутистів-одинаків на територію радянського блоку з метою збору інформації або встановлення зв'язку з групами опору. Більшість із них були схоплені і вбиті.

Керівник операцій під прикриттям Френк Г. Візнер мріяв проникнути в Східний блок і, так би мовити, «розірвати його